

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 12. SZÁM.

HEGEDÜS ISTVÁN R. TAG
EMLÉKEZETE.

ÍRTA

HUSZTI JÓZSEF

L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1932. JÚNIUS 20-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1932.

Pápa, 1932. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Hegedüs István emlékezete.

Irta : Huszti József I. tag.

Hegedüs István, akinek emlékét az Akadémia színe előtt felújítani ünnepi tisztem, ahhoz a kiváltságos nemzedékhez tartozott, mely a magyar történelemnek egyik, alkotásokban legtermékenyebb korszakát, a kiegyezés utáni időt, megteremtette és a magyar históriába beleírta. 1848-ban Kolozsvárt született, 1925-ben Orosházán halt meg: az az időköz, melyet ez a két dátum határol, történelmünk folyamatát tekintve, szinte egyedül álló a maga nemében. Hegedüs gyermekora, az öntudatlanság, az első benyomások, majd az öntudatra ébredés korszaka, a szabadságharc utáni idő. A férfivá serdülés már összeesik a kiegyezés korának minden téren szinte ellenállhatatlan lendületével. Ez a lendület vitte, ragadta magával Hegedüs Istvánt is, aki viszont a maga részéről később, magas szellemi vezető állásba emelkedve, a felfelé törést a maga területén irányította s annak erejét fokozni igyekezett. Életének alkonya összeesik a világháborúval és a nemzeti összeomlással. Szomorú igazság, hogy a magyar történelem katasztrófákkal dolgozik: a fellendülés, az erőgyűjtés, az értékhalmozás után váratlanul le-lecsap ránk a bukás, a mélybezuhanás, a nagy munkával összehordott értékek szétrablása, a reménytelennek látszó pusztulás. A mi nemzedékünknek osztotta ki a könnyörtelen végzet, hogy a legnagyobb csapások egyike, amit egy nemzet egyáltalán megérhet, éppen minket sújtszon: olyan magasságból, olyan hirtelen, olyan mélyre, mint mi, talán még egy nemzedék sem zuhant alá. S velünk, fiatalabbakkal együtt, akik a nagy távlatokba, a letagadhatatlan eredményekbe mintegy

beleszülettünk s a fellendülésnek csak mintegy haszonélvezői voltunk, bukott alá az öregebb generáció, amelyik ezt a korszakot annak minden eredményével együtt a maga művének tekinthette s amelynek fájdalma — ha lehet — még a mienkét is túlszárnyalhatta, hiszen a maga legsajátosabb alkotását látta összeomlani. A ránk zúdult anyagi, szellemi, erkölcsi nyomorúság közepette az igazi veszteseknek mindig őket éreztem, a nagy nemzedéknek korszakunkra maradt s e tekintetben magukat mintegy túlélő, életük összes eredményeit sirató, sokszor reménytelenül sírba szálló képviselőit, akik ösztönösen érezték, hogy ők az élet-halál kérlelhetetlen törvényei következtében a feltámadást már aligha láthatják s akik közül bizonyára sokan hazájuk sorsán kétségbeesve néztek szembe a halállal.

Nem tudnám elhinni, hogy Hegedüs István a legszomorúbb helyzetben is a reménytelenek közé tartozott volna. Jellemének alapvonása, amely a legfordulatosabb életkörülmények között sem hagyta őt el, derűs optimizmus volt. Nem akart reménytelen lenni, nem is tudott volna kétségbeesni, mint ahogyan nem tudott tulajdonképpen ellenségeskedni, haragot tartani, önmagát esetleg bosszúvágygal emészteni sem. Mindig bízott a sorsban, sőt a legnagyobb csalódások ellenére az emberekben is, nem rövidlátásból, hanem a harmónia utáni vágyánál fogva. Nem lehet őt életművésznak mondani a szó köznapi értelmében; ez vele szemben, akit az élet olyan sokszor és olyan kegyetlenül megtépzött, szinte sértésszámba menő megállapítás lenne. De életművész volt olyan magasabb értelemben, mint a lelki sztoikusok, akik sztoikusoknak rendeltettek. Egyéni életének kisebb-nagyobb kellemetlenségeit, csapásait olyan lelki emelkedettséggel viselte el, ami barátait szinte megrendítette. Életének egyik legszomorúbb fordulópontján, amikor — mint utólag kiderült — nyilvánvalóvá lett előtte, hogy el kell hagynia régi otthonát, katedráját, barátait, kedves könyveit, tehát jóformán mindent, amit az átlagember pótolhatatlan értéknek szolgált tekinteni, véletlenül többen néhány órát társaságában

töltöttünk. Köztünk volt Hegedüs egyik legrégebb, leghívebb barátja, Beöthy Zsolt, akivel a legbizalmasabb, évtizedes barátság fűzte össze. Hegedüs egész délelőtt tréfálkozott, belemerült kedvelt szellemi problémáiba, a maga szelíd módján vitatkozott: nemhogy egyetlen panaszos szó nem hagyta el ajkát, de még azt sem vettük rajta észre a legbizalmasabb körben, hogy egyáltalán valami nyomná a lelkét. Csak jó idő múlva tudtuk meg, mekkora tragédiát hordozott azon a napon lelkében. Nem közömbösség, vagy éppen érzéktelenség volt ez a magatartás nála, hanem mélységes lelki kultúra, szelíd jóság és a gondviselésbe vetett vallásos hit.

Ennek a lelki finomságnak, megzavarhatatlan embe-riességnak legmélyebb gyökérszállai elpusztíthatatlan munkakedvébe, szorgalmába, tudásvágyába furódtak bele. Tevékenyebb, szorgalmasabb, kötelességtudóbb, szolgálatkészebb »öreg diákok« nehéz lenne elképzelnünk. Egyetemi tanárságának második, harmadik évtizedében, amikor már halomszámra álltak rendelkezésére régóta felhalmozódott jegyzetek, még mindig ugyanazzal a lelkiismeretességgel készítette elő tanári munkáját, mint ahogyan valószínűleg annakidején kis gimnazista korában napról-napra készülhetett. Sokszor találhatták látogatói úgy a tanári szobában, hogy fel-alá járva félhangosan gyakorolta az aznapi textust. Előadásait szorgalmasan előre lejegyezte s folyton revideálta. A tudományos irodalom legújabb termékeit igyekezett előadásában értékesíteni, még akkor is, ha esetleg a szakszerűen száraz fejtegetések áttanulmányozása neki, a szellem epikureistájának, mérsékelt egyéni gyönyörűséget ígért. Szorgalmát, munkakedvét mi sem mutatja szemléletesebben, mint műveinek a jegyzéke: 1870-től kezdve haláláig kisebb-nagyobb műveinek száma szinte megszakítás nélkül szaporodott.

Ennek a nagy szorgalomnak a tárgyköre a lehető legszélesebb. Hegedüs mindent szeretett, ami szép volt, ami esztétikai érdeklődését lekötni tudta s nem tudott, nem is volt hajlandó bezárkózni a szakszerűség szűkebb börtönébe. A kiveszőfélben levő uomo universale-k közül

az egyik utolsó volt ő tudományos életünkben: költő, drámaíró, műfordító, esztétikus, műkritikus, filológus, aki szívesen foglalkozott filozófiai és pedagógiai problémákkal is. Az irodalomban elsősorban az ókori, főleg a görög írók érdekelték, de sokat foglalkozott, a magyar irodalom mellett, még a németekkel, főleg Goethe-vel és a Goethekorabeli írókkal, továbbá az angolokkal, olaszokkal és a franciákkal is. A germán népek irodalmához vonzotta őt a mély gondolatok szeretete, az ó-korhoz és az újabb latin népekhez az a finom érzék a retorikai szépségek iránt, mely szellemi lényének egyik legmélyebb s egyúttal legszembeötlőbb sajátossága. Talán a legkevésbé volt az, akit a pozitívista áramlat sodrában úszó XIX. sz. második felében a szó legteljesebb értelmében filológusnak, speciálisan klasszikus filológusnak elismerni szoktak. S a sors mégis úgy akarta, hogy ő, aki először 1886-ban a kolozsvári egyetemen az esztétika magántanára volt, először (1887-től) Kolozsvárt, majd (1890-től) Budapesten a klasszika filológiai tanszéket töltsse be. Ez a fordulat s az ezzel járó sajátos feladatok körüli ingadozás eleinte valószínűleg sok problémát, sok kisebb-nagyobb érzékenykedést okozhatott volna neki, ha egyáltalán érzéke lett volna ahhoz, hogy mondvacsinált problémákkal gyötörje magát. Az esztétikus és a filológus abban a légkörben könnyen összeütközésbe kerülhettek volna egymással. A jövő azonban kétségtelenül azt a szellemi irányzatot igazolta a klasszika filológiában is, amit Hegedüs ösztönösen a magáénak vallott s amitől tágitani nem volt hajlandó. Kétségtelen, hogy Hegedüs egész lényével mintegy anticipálta azt a klasszika filológiát, amely a XX. század első, de különösen a második és harmadik évtizedében a szellem-történeti irányzat szükségességét hirdeti és synthesist követel.

Hegedüs István tulajdonképen a szó legigazibb és legtágabb értelmében humanista volt, aki az esztétikai értékekért rajongott s mint ilyen került először szorosabb kapcsolatba az ó-korral, főleg a görögökkel. Már pedig ettől a humanizmustól, ami az ó-kori nagy emberi értékek

feltétlen megbecsülését, mindenek fölé helyezését jelenti, a klasszika filológia, mint tudomány, talán soha nem állt távolabb, mint éppen a XIX. század második felében, a historismus fénykorában. Előtte is, utána is, Hegedüs István a klasszika filológia egyetemi tanszékén valószínűleg otthonosabban érezhette volna magát. »Másként olvassák a gyermekek Terentiust és másként Hugo Grotiust«: másként viselkedett a humanismus lényegét alkotó görög *παιδεία*-val szemben a humanitas fogalmát megalkotó római nép, ismét másként a renaissance humanistái, megint másként a Goethe-Schiller - Winckelmann - Herder - A. Humboldt - Fr. August Wolff nevéhez fűződő neo-humanismus, mint pl. a XIX. század második felének pozitívista filológiája. Ha ezek közül csak az utolsó előtti nagy hullámot, a neo-humanismust vesszük kiinduló pontul, a későbbi felfogáshoz képest igen jelentékeny különbségeket állapíthatunk meg. A neo-humanismus a görögségben — mert ez a korszak főleg a görögöket tartotta szem előtt — az általános emberit s ennek megfelelően a követésre méltó, sőt követendő eszményképet látta, amely mindenütt, minden körülmények között érvényes s bármilyen vegyületbe felveendő. Hegedüs, aki lelke legmélyén mindvégig esztétikus maradt s az esztétikai szempontot ösztönszerűen az első helyre tette, szintén ennek a felfogásnak volt a híve. Számára is, akárcsak Goethe vagy Schiller kortársai számára, az ó-kori irodalom legsikerültebb alkotásaiban *norma*, azaz bámulatra, tehát utánzásra méltó. Az esztétikai értékelésben nála is azok a szempontok a mérvadók, amik a neo-humanistáknál annyit szerepelnek, mint a klasszikus eszmény közismert követelményei: nemes egyszerűség, zavartalan nyugalom, harmonia, derű, naívság, egyensúlyozottság. Ez a lelki kapcsolat magyarázza Hegedüs álláspontját Goethe-vel szemben, akihez, mint ő maga mondja, »évek során át műveinek hatása alatt átélt magasztos benyomásai miatt érzett hála és ragaszkodás« fűzi. Ez magyarázza *jelentékeny számú* fordításait Goethe és Schiller műveiből, továbbá ugyancsak *nagyszámú* tanulmányait munkáikkal kapcsolatban.

A neo-humanismus klasszika filológiájából — mint mások is kifejtették — a XIX. század második felétől kezdődőleg pozitívista szellemű történettudomány lett, mely az általános formuláktól és az esztétikai értékeléstől lehetőleg tartózkodva, a másfél évezredet átfogó antik mult műveit, emlékeit, rekonstruálható személyiségeit, életformáit a legapróbb részletekig a maguk individuális, sokszor csak külsőleges megjelenési formáiban igyekezett felkutatni. E hidegen kutató szellem semmit sem tekintett örök, időtlen értéknek, hanem mindent történetileg kimutatható, vagy legalább kimutatandó időpontban keletkezett, történetileg megmagyarázandó erőktől függő, meghatározott, konkrét feltételektől körülhatárolt produktumnak. Új antik világ merült fel szemeink előtt e kutató munka eredményeként. Ez is nagyszerű ugyan, de mégsem önmagában való, hanem szorosan összekapcsolódik a környező régibb kultúrákkal is. Nem időtlen, hanem egy része az egyetemes történelemnek; az igaz, hogy egészen sajátos, különleges értékű tanulságokkal jár gazdasági életének, vallásának, filozófiájának, jogi életének, tudományos- és szépirodalmának, művészetének tanulmányozása.

Megállapítható, hogy a rendkívüli arányú tudományos munkásságnak, mely olyan vállalatokat indíthatott meg, mint a *Corpus Inscriptionum Graecarum*, *Latinarum*, vagy mint a *Thesaurus Linguae Latinae*, voltak árnyoldalai is, amelyek nem egy tehetséget gondolkodóba ejtettek a nagyüzemmé fejlődött klasszika filológiával szemben, sőt el is riasztottak attól. A tudományos kutatásban kezdtek mindinkább elszaporodni a személytelen feladatok: a tudományos nagyüzem munkásainak nem jelentéktelen része a tudományban is mindenki számára kötelező szeretet, melegség, Eros nélkül szinte gépiesen önmagára eszmélés, magasabbrendű öntudatosság híjján, legföljebb az öntudatos, a célokat kitűző munkavezetők irányítását lesve dolgozott. Ezzel megsemmisült az igazi filológiai munkásság legszebb gyümölcse, a bensőséges átélés. A filológiai munka ugyanis — mint azt sokszor kifejtették — bármi

legyen is tanulmányának tárgya, legbensőbb mivoltában csak humanisztikus jellegű lehet s humanistának lenni — legáltalánosabban megfogalmazva — annyit jelent, mint abszolútnak érezni s ilyennek elfogadni a szellemnek, az ember belső alkotottságának *önértékét*. Ez az érzés, minden filológiai munkásság legszebb jutalma, a historismus túlzásai között abban a légkörben sok klasszikus filológusnál megfogyatkozott, vagy teljesen elveszett s Nietzsche, e korszak klasszika filológiájának »enfant terrible«-je, maga is egyetemi tanszéken ülő, de lelkiileg renegát klasszikus filológus, több alkalommal, de különösen a »Wir Philologen« című művében, megsemmisítő gúnnyal tud beszélni az »Andacht zum Kleinen« légköréből kibontakozni nem tudó, e jelszóval visszaélő öregebb és fiatalabb filológus-generációról, mely — szerinte — synthesisre törekvés nélkül s minden értékeléstől irtózva, lélekölő aprólékosságokba temetkezik, mert így kényelmesebb, így legföljebb utánozni kell a többit s nem kell megerőltetni szellemi képességeit — ha ugyan ilyenek vannak — s mert így, kitaposott utakon járva, minden zökkenő nélkül lehet előrehaladni a tudományos s ezzel az anyagi érvényesülés ösvényén.

Hegedüs István költői lelke, szépséget áhító szelleme nem tudott beletörni abba, hogy nagyüzemi alkalmazott legyen. Őt a szépség kultusza vezette el az ó-korhoz, neki — úgy érezte — joga volt továbbra is a kezdeti áhítattal közeledni a maga-építette szentélyhez. Ment előre a maga útján, pedig, mint Moritz Hauptnak berlini és Ritschlnek lipcsei tanítványa, valószínűleg nagyon is jól tudta, mit kívánna tőle a korszellem. Nem volt lázadó: ehhez hiányzott nála, a legszelidebbnél, a harci készség. De szívós volt a passzív ellenállásban. Bizonyára fájtak neki a szigorú kritikák, fájt neki, hogy a szép belföldi és külföldi elismerések mellett (a Magyar Tudományos Akadémiának előbb l., majd r. tagja, a Kisfaludy-Társaság, az arezzói Petrarca Akadémia tagja, a Budapesti Philologiai Társaság alelnöke stb.) nem maradtak el a tövisesek sem, de azért felfogásából nem tudott engedni, legbensőbb lény-

gét egy átmeneti korszak múltó nézőpontja kedvéért nem tudta megtagadni. A speciális klasszika filológiából első-sorban azok a tárgykörök érdekelték, melyekből esztétikai élvezetet meríthetett, vagy amelyekből etikai vagy pedagógiai okulást remélt. E tekintetben a volt teológus és a volt gimnáziumi tanár, majd igazgató érdeklődése mindig eleven maradt nála. Buzgó volt a műfordításban; Pindaros fordításának terve, melyet talán még Hóman Ottó előadásai érleltek meg lelkében, szinte egész életét végig kísérte s valóban ránk is hagyta kéziratossá teljes magyar Pindarosát; mellette többek között lefordította a frissen felfedezett Bakchylidest és Menandrost. A klasszikus irodalom remekeinek fordításától irodalmunk megtermékenyítését várja: »...a költői nyelv fordulatos gazdagsága, a gondolatok plasztikus ábrázolása, mélységeket tükröző kristálytisztá kifejezése, de főként egyetemes értékű, örök emberiessége és eszmegazdagsága ma is sok, nagyon sok tanulságot rejt magában és kifogyhatatlan termékenyítő erővel hathat«. Szívesen védi meg a humanisztikus tanulmányok nagy pedagógiai értékét, melyről kevesen tudnak melegebb, őszintébb lelkesedéssel beszélni: mindig emlékeztet lesz pl. az az 1914-ben a Budapesti Philológiai Társaság elnöki székéből elhangzott beszéde, melyben a latin nyelv tanulmányi értékét fejtegette. Fáradhatatlan volt a népszerűsítésben, — ezért az érdeméért emelte őt az Erzsébet Népakadémia hosszú évekre az elnöki székbe, — mert úgy érezte, hogy tudományzata nagy, maradandó emberi értékek őrzője, melyeket kár lenne egyszersmindenkorra a kizárólagos szakszerűség vékája alá rejteni. Ellenérzése a korszak uralkodó filológiai áramlatával szemben munkáiból itt-ott enyhén, de mégis határozottsággal kiütöközik. Irtózik attól a felfogástól, mely szerint az lenne az irodalmi kritika feladata, »hogyminden bokrot megüldözön«. Szerinte az a fontos, hogy a kritika »a szép mű élvezését öntudatossá« tegye. Fiatalabb korában egyszer kikelt a filológiai »szórszálhasogatás« ellen. Később, enyhült felfogással, már csak az ellen tiltakozott, hogy a hatalmas német klasszika filológiai irodalom mintegy bekebelezze,

beolvassza a magyar törekvéseket: »Nekünk óvakodnunk kell, — írja egy alkalommal, — hogy ne csak a német filológiai irodalom segédcsapataként szerepeljünk. Nem elfogult sovinizmus ez nálam, azt sohasem éreztem... Mikor Horatius görög verset kezdett irogatni, Quirinus megjelent*álmában s figyelmeztette: In silvam non ligna ferres insanius: nekünk meg kell minden alkalmat ragadnunk a mi tudományos törekvéseink ismertetésére«. A lapangó ellentétet legbensőbb lelki hajlandósága és a korszak kívánalmai között azonban sehogyan sem sikerült zökkenők nélkül áthidalnia: csodálhatjuk-e ilyen körülmények között, hogy sokszor tétovázott, hogy annyszor más területeken, ahová a szíve visszatartóztathatatlanul vonzotta, keresett magának megfelelőbb feladatot. S bár kevesen szerették és bírták jobban a munkát, mint ő, s bár a klasszika filológia szűkebb körébe vágó munkái így is igen nagy számúak, mégis bizonyos tekintetben szétforgácsolódtott a tevékenysége. Viszont, amire ebben a korban kevesen hivatkozhatnak, synthesisre szívesen vállalkozott, s ő írta meg magyarul az első olyan görög irodalomtörténetet, mely e nevet megérdemli.

Érdekes felvetni a kérdést: mi lett volna, ha Hegedüs egy-két évtizeddel később születik s ha az ő virágkorára esett volna az a kétségtelenül megállapítható irányváltás, mely a klasszika filológiát kb. az utóbbi két évtizedben a maga feladatkörének revíziójára készítette. »Nem szabad továbbra is — írja Spranger, — elvesznünk a monografikusban és speciálisban. Az anyag együtt van, most ezt össze kell fűznünk. Elporladt egyéniségek képét kell megalkotnunk a portré-rajzoló művészet plasztikus vonásaival úgy, hogy az egyénin átüssön az általános vonások megsejtése. Egész korszakokat kell megrajzolnunk úgy, hogy mozgalmas életük önmagunkban is kiváltsa a ritmus érzését. A századok folyamán át meg kell vonnunk a belső értelemről áthatott fejlődés vonalát, hogy megközelíthessük a nyugati szellem életrajzát. De sehol sem az extenzív a fontos. A látszólag jelentéktelen jelenségek mikrokozmoszában is elfoghatók az egész szellemi universum

sugárai«. Meg vagyok róla győződve, hogy Hegedüs István az így definiált filológiai célkitűzés mellett, mely az egyéniség érvényesülésének jelentékenyen nagyobb teret enged, inkább megtalálta volna a maga feladatkörét s nagy munkaerejével, az Erosnak szinte túltengő, lelkesedésbe átcsapó melegével azon a helyen, ahová a sors állította, még több szolgálatot tehetett volna a hazai klasszika filológiának. Mert így is, a vázolt nehézségek ellenére, nagy, feledhetetlen érdemei vannak az egyetemi klasszika filológiai oktatás és a középiskolai tanárképzés körül. Az a hév, az a szeretet, amellyel tárgyáról, az antik élet és irodalom szépségeiről beszélt, gyújtott, a szent tűz másokat is lánggra lobbantott. Ha szabad ez ünnepélyes alkalommal egyéni élményekről beszélnem, engem is, aki a mester hálás tanítványának vallom magamat, ez a láng kapott meg egynegyed évszázaddal ezelőtt s ma is annál a lángnál melegszem, amelyet valamikor ő gyújtott. A részletek a nagyobb vonalakon belül helyenként talán elmosódtak; ezeket szerette rábízni a tanítványok önszorgalmára: iskolamester lenni nem tudott, nem is akart, s akik ilyesmire szorultak volna, azok kevés reménnyel kereshették fel óráit. De az a tűz, mely a historismus szenvtelen, a hideg tudományos objektivitást maga számára kötelezőnek tartó légkörében a klasszika filológia egyetemi előadó helyein már csak itt-ott pislákol, az ő óráin töretlen fénnel lobogott s ez a lobogás hosszú évtizedeken át világítani fog tanár-tanítványai százainak lelkében, akik viszont az ő általa gyújtott szent tüzet a tanítványok ezreinek lelkében élesztgetik.

De talált magának Hegedüs István még erejének teljében egy olyan munkaterületet, amely hajlamainak és képességeinek még inkább megfelelt, mint a szorosabb értelemben vett klasszika filológia. Elődjét, a csodálatos Ábel Jenőt, a budapesti egyetem tanszékéről, munkája közepéből nagyon korán elragadta a halál. Azt a hatalmas anyagot, amit Ábel a XV—XVI. század magyar humanizmus történetére vonatkozólag összegyűjtött, nemcsak feldolgozni, de még nyersen publikálni sem tudta. Hegedüs, a tanszék

örököse, először talán erkölcsi kötelességnek, később azonban örömmek, hálás munkakörnek érezte a humanizmus, speciálisan a magyar humanizmus emlékeivel való tudományos foglalkozást. Találón írta róla Vári Rezső: »Hegedüs nemes buzgalommal törekszik betölteni az űrt, melyet Ábel maga után hagyott: mintha csak a halott manesei időről-időre feljárnának hevülékeny és könnyen gyúló lelke elé«. Tudományos munkásságának egészét mérlegre téve itt, ezen a területen, amely igazán csak a budapesti tan-székre jutás után nyílt meg előtte, alkotott kétségtelenül legtovábbra maradandót. A magyar művelődéstörténet há-lásán tartja számon ezt a hatalmas kutató munkát, ami ezen a területen Hegedüs István nevéhez fűződik.

Újabb tudományos irodalmunkban ismételten szóba került a magyarországi klasszika filológia feladatköre. A kérdéshez többen hozzászóltak. Anélkül, hogy a felvetett problémákra vonatkozólag elvileg állást kívánnék foglalni, Hegedüs István életeredményeinek megvilágítása kapcsán csak azt hangsúlyozom, ami az u. n. humanista-kutatásoknak a klasszika filológiához való viszonylatát illetően a fejlődésből, az eddigi gyakorlatból tanulságként leszűrhető.

Hazai tudományos klasszika filológiánk kezdetől fogva — kezdetnek véve a Budapesti Philologiai Társaság megalakulását, — kettős feladatot tűzött maga elé: egy-részt az egyetemes klasszikai filológiai munkásságba való hathatós bekapcsolódást, másfelől azonban az u. n. im-manens klasszika filológiai feladatok munkálása mellett a speciális nemzeti feladatok megoldását is. Ábel Jenőnek hatalmas munkaereje, filológiai lángelméje lehetővé tette, hogy mindkét feladatkörből egyformán, sőt mindkettőből szinte emberfeletti mértékben kivegye a maga részét. Az utána következőknél az egyensúly természetesen nem maradt meg, aminthogy általában a tudományos munka természetéből következik, hogy ezen a téren a belső hajlan-dóság parancsszava, mely a probléma-látást determinálja, nyomatékosabb minden, akármilyen szépen kikerekített elvi programnál. A speciális magyar feladatok — amint

azt más alkalommal kifejtettem, — elég szép számmal vannak: ide tartozik a népszerűsítés, elsősorban a fordítás nemzetnevelő munkáján kívül a pannoniai, dáciai, általában a magyar földön található, római eredetű feliratos és archaeologiai anyag feldolgozása, a könyvtárainkban levő görög-latin kéziratoknak leírása és értékesítése, a magyar vonatkozású közép-görög munkák felkutatása, kritikai kiadása és tudományos feldolgozása és végül — ami talán a legtágabb munkakört jelenti, — a magyarországi latin-ság, a hazai latin irodalom alapos átbúvárlása. E tekintetben klasszika filológiánk vezető egyéniségei szívesen adtak programot is. Pónori Thewrewk Emil pl. a hazai latin irodalomról szólva megállapította, hogy »amíg ez alaposan feldolgozva nincs, országunk, ahol a latin nyelv oly sokáig uralkodott, szellemi életének teljes képét sohasem vázolhatjuk«. Hasonló értelemben nyilatkozott, talán még nyomatékosabban, kb. három évtizeddel ezelőtt Vári Rezső is. Pecz Vilmos rendszerének ugyanez volt az alapgondolata. A fejlődés menetét figyelembe véve, kétségtelenül megállapítható, hogy a klasszika filológia magyar munkásai nem mindnyájan, — hiszen az ilyesmi elvégre hajlam dolga, — de mintegy ösztönös munkamegosztással mindig kivették részüket a nemzeti vonatkozású, amellet mégis speciális klasszika filológiai elmélyülést is kívánó tudományos feladatok megoldásából. Ezt kívánta tőlük a nemzeti s egyúttal a nemzetközi tudományos kötelesség-érzet. Arról már lehetne vitatkozni s fel is vetődött a kérdés, hogy az a klasszikus filológus, aki közép-görög vagy neo-latin problémakörre specializálta magát, igazán klasszikus filológus-e, vagy sem. Kétségtelenül klasszikus filológus, még akkor is, ha az, amit csinál, szorosabb értelemben nem tartozik a klasszika filológiához. Éppen ezért a kérdés, szerintem, teljesen meddő: a tudományos kutatás szabadsága elé senki számára tilalomfát felállítani nem lehet azzal, hogy, ha a tilalomfán túllép, akkor átjutott egy más korszakba s megszűnt klasszikus filológusnak lenni. Az egyes kutatási területeken lehetnek és vannak is olyan történetileg adott organikus összefüggések, amelyek nem respek-

tálják a mi ókort, középkort és újkort megkülönböztető időbeosztásunkat: bizonyos eszmék és azok kifejezési formái vámmmentesen átjutnak egy másik távoli korszakba, s makacsul továbbra is a legszorosabb összefüggésben maradnak az előzményekkel. Hogy példával világítsam meg a dolgot: egy Pontano, Poliziano, egy Guarino Veronese, vagy Erasmus élete művének tudományos feldolgozása sokkal inkább klasszika filológiai feladat lehet, mint pl. jó egynéhány antik keresztény íróé, annak ellenére, hogy az utóbbiak az ó-korban éltek, az előbbiek pedig a XV—XVI. században. Az utóbbiaknak szellemi kapcsolata általában lazább a szorosabb értelemben vett görög-latin civilizációval, mint az említett humanistáké, akik szellemileg s a szellem kifejezési formáiban is nem a saját korukban éltek, hanem egy maguk választotta antik eszmei világban. Azt a kérdést is fel lehetne vetni, hogy nem lenne-e célravezetőbb, a tudományos specializáltság követelményeinek is megfelelőbb, ha az említett kutatási területek, a közép-görög és a neo-latin, amelyeknek a képviselői tudományos életünkben személyileg esetleg klasszika filológiai tanszékeken találták meg a módot tudományozásuk egyetemi képviselésére, külön katedrákon, a klasszika filológiától külsőleg is elválva teljesítenék fontos nemzeti hivatásukat. Ez elvégre csak költségvetés-technikai, illetőleg tudományos szervezési kérdés, amit kedvezőbb körülmények között nagyon üdvös lenne egyszer megoldani. Nemzeti szempontból és a magyar tudományosság érdekében a lényeges az, hogy ezek a tudományozások az egyetemen eddig is valóban szóhoz juthattak: kétségtelenül kisebb szépség-hiba — ha ugyan ilyesmiről egyáltalán beszélni lehet; — e tudományos probléma-köröknek a klasszika filológia keretein belül való elhelyezkedése, mint amekkorára hiányt jelentene e kutatások esetleges szünetelése, vagy az egyetemi oktatásból való, akár ideiglenes, kimaradásuk. Ábel Jenő és Hegedüs István pl. éppen azzal tettek nagy szolgálatot a magyar humanizmus ügyének, hogy azt személyükben és munkásságukban egyetemi klasszikai filológiai tanszékükön az ó-korral párhuzamos

magyar kutatási területként képviselték. Példájukkal, életük eredményeivel igazolták azt is, hogy a humanizmus tudományos kutatásához nem elegendő az általánosságban való u. n. klasszika filológiai iskolázottság, hanem feltétlenül szükséges hozzá, ha igazi eredményeket akarunk biztosítani, a klasszika filológiai kutatás menetével fenntartott állandó kontaktus, sőt a klasszika filológiai kutatásból való állandó részt-kérés. Az, hogy az e fajta anyag esetleg nem olyan értékes, mint az antik, legfeljebb az antik anyagnak egy, azonban feltétlenül a jelentősebb részére áll, mert főleg a kései antik termésben elég bőven akad olyan munka, aminek az értéke a legjobb esetben csak történeti. Egyébként szigorúan tudományos szempontból a filológiai kutatás nemcsak a belső gazdagodást elősegítő öncél, hanem az ember multjának megismerésére vonatkozó kötelezettség is: sokszor jellemzőbb bepillantást enged egy korszaknak, s így az emberiségnek lelkébe az, ami esetleg formailag kifogásolható, vagy tartalmilag kevésbé emelkedett. Az ember tanulmányának legméltóbb tárgya, ha filológiáról van szó, maga az ember: s az ember akkor is sokat mondhat nekünk, akkor is érdekes lehet, ha nem a végletet, a lángészt, hanem a gyakoribb típust, a köznapit lényt revelálja.

Szerencsére Hegedüs frissen, egyenesen, a határátlépési problémán való töprengés nélkül munkához fogott: azok az eredmények, amiket Ábel Jenő maga után hagyott, eléggé megnyugtathatták őt útiránya helyességét illetően. 1903-tól kezdve, amikor az *Analecta Nova* megjelent, egészen haláláig, tehát több mint két évtizeden át, munkaerejének javát a magyar humanizmus, általában a magyarországi latin irodalom tanulmányozásának szentelte. Már előzőleg szívesen foglalkozott az e tárgykörbe eső feladatok megoldásával, de igazi, szinte lázasnak nevezhető tevékenysége nagyobb arányokban csak ez után bontakozik ki. Mellette tovább foglalkozik szorosabb értelemben vett klasszika filológiai problémáival is, — ebben Ábel példáját követte, — de a súlypont határozottan áttelődött nála a humanizmusra. A költő itt sem tagadta

meg magát: szívesen fordít abból az elvi álláspontból kiindulva, hogy a jelesebb neo-latin költők műveinek magyar nyelvre való »visszaváltása« nemzeti kötelesség. Janus Pannonius különösen sokat foglalkoztatta s kisebb-nagyobb műveiből keveset hagyott fordítatlanul. Igazi nagy érdeme azonban nem fordításaiban van, nem is nagyszámú, egyébként igen értékes cikkeiben, hanem a két kötet *Analectá-*ban és a Beöthy Zsolttól szerkesztett magyar irodalomtörténet számára írt jeles összefoglalásban.

Az *Analecta Nova* (1903) anyagát még Ábel gyűjtötte össze; Hegedüs a gyűjtött anyagot sajtó alá rendezte. A kiadásnak vannak hiányai, megállapíthatók bizonyos egyenetlenségek. Ez annál érthetőbb, mert a kiadó olyan anyaggal dolgozott, amit, mint gyűjtőnek, nem volt alkalmá átélnie. A hiányok ellenére az *Analecta Nova* még sokáig szinte bibliája, nélkülözhetetlen segédeszköze marad mindazoknak, akik a Mátyás és Jagellók alatti humanista kultúrát tanulmányozzák. Azzá teszi főleg az a gazdag anyag, amit kéziratokból, hozzáférhetetlen régi kiadásokból, sokszor unikumokból egybefoglal. Hasonló nagy értékű gyűjtemény az 1906-ban megjelent *Analecta Recentiora*, mely a XIV—XVI. századból tartalmaz a magyar humanizmus történetére vonatkozó ritka, több esetben a kéziratokból itt első ízben kiadott adalékokat. Az anyag túlnyomó részben Hegedüs gyűjtése, de becses hozzájárulással emelte a kötet értékét Récsey Viktor is. Ez a második kötet nagyon előnyösen abban tér el az előzőtől, hogy a szövegeket bevezetés előzi meg, amely az olvasónak a legszükségesebbre szorítókozó tájékoztatást nyújtja. Sok tekintetben úttörőnek mondható a Beöthy-féle irodalomtörténet számára írt, a magyarországi latin irodalom történetét tárgyaló összefoglalása. A dolog természetéből következik, hogy inkább csak vázlatról lehet szó, melyet a későbbi kutatásnak kell kiegészítenie, hiszen pl. a XVII—XVIII. század gazdag latin nyelvű irodalmának feldolgozására vonatkozólag a kezdő lépéseket máig sem tettük meg, annál messzebb vagyunk attól, hogy párhuzamosan fejlődő magyar és latin nyelvű

irodalmunkat egységes szempontból, eltéréseiben és kölcsönhatásaiban áttekinthessük. Annál nagyobb érdeme Hegedüsnek, hogy a magyarországi latin kultúrának addig legteljesebb, legegységesebb feldolgozását tőle kaptuk.

Megható az a buzgóság és szeretet, amellyel Hegedüs kedvelt humanistáinak munkásságát a feledésből kiemelni igyekezett. A szorosabb értelemben veendő tudományos érdeklődésen kívül szerepe lehetett ebben a vonzódásban bizonyos lelki rokonságnak is. Hegedüs maga is egy kései korba szakadt humanista volt. Humanista vonás nála az a mélységes rajongás az ó-korért, mely oly élesen s szerintem előnyösen üt el a historismus légkörében élő pozitivistáknál nem ritkán megfigyelhető langymelegségtől, vagy éppen közömbösségtől, akik az ó-korban csak problémát, csak megoldandó tudományos feladatokat voltak hajlandók látni. Humanista vonás nála a finom retorika iránti érzék, a szép szavak szeretete, a szép szavak varázserejébe vetett őszinte hit. Az egyetemen pl. azokra a növendékekre, akiknek a természet a kifejező erőből, a szép szavak hatalmából az átlagnál többet juttatott, rögtön felfigyelt s azokról többet nem vette le a szemét. Ez a hajlama magyarázza azt is, hogy szívesen vállalkozott, akárcsak szellemi ősei, a humanisták, ünnepi szónoklatokra, amiket fölényes készséggel s láthatólag legbensőbb lényét élve abszolválta. Humanista vonás az is, hogy, bár esztétikai érzéke a görög irodalom felé vonzotta, mégis szívesen próbálta meg erejét a latin verselésben, különösen magyar költők (pl. Petőfi) munkáinak latinra fordításában.

Önmagára talált tehát, amikor élete utolsó évtizedeinek munkájából a legnagyobb részt arra fordíthatta, hogy szellemi őseinek tevékenységét tudományosan megvilágítsa. Törekvéssel elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar tudomány történetében. Az abszolút érteken kívül, amit kutatásai ezen a területen jelentenek, még azt az érdemét is meg kell állapítanunk, hogy az Ábel Jenő kezéből időelőtt kihullott fáklyát, még mielőtt az kialudhatott volna, frissiben felragadta s évtizedeken át szinte egyedül emelte

magasra. E tekintetben az a körülmény, hogy a budapesti egyetem tanszékén ült, nagy helyzeti energiát biztosított e kutatási kör számára: jelentette új erők megnyerésének lehetőségét és jelentette a központi irányítás nagy előnyét. Hegedüs István emlékét mindazok, akik a magyar művelődés folytonosságát pótolhatatlan értéknek érzik, hálával, kegyelettel, szeretettel fogják őrizni.

Hegedüs István irodalmi munkássága.*

1870. Gondolattörödékek a drámáról. Szépirodalmi Köz-
löny.
A catholicismus jelene és jövője. — A keresztyénség
átalakulásairól. II. — Schleiermacher, Spinoza
nyilatkozata a Krisztusról. Prot. Tudományos
Szemle.
1871. Esmény a művészetben.
Újabb kor iránya és az irodalom. Figyelő.
Goethe »Wertöstlicher Divan«-járól. Fővárosi Lapok.
Hadifogoly. (Beranger.) Költemény. Fővárosi La-
pok, 26. sz.
Páris. Költemény. Fővárosi Lapok, 49. sz.
Egy menyasszonynak. Fővárosi Lapok, 85. sz.
A görögökhöz, akik eljöttek Franciaországért har-
colni. (De Laprade Viktortól.) Költemény. Vasár-
nap Ujság, 94. l.
1872. A kivégzettek. (Hugo Viktortól.) Költemény. Vasár-
nap Ujság, 502. l.
Saissy előadásai. Magyar Polgár, 118—128. sz.
Berlini levél. Tárca Fővárosi Lapok, 11, 21, 25,
32, 45, 57, 82, 94, 100. sz.
Magyarok külföldön. Költemény. Fővárosi L., 14. sz.
A berlini czimer-ünnep. Tárca. Fővárosi Lapok,
70. sz.
A lipcsei életből. Tárca. Főv. Lapok, 107, 143. sz.
Allerlei tárca Lipcséből. Főv. Lapok, 116. sz.
Lipcsei tárca. Főv. Lapok, 131.
Lipcsei tárca. Fővárosi Lapok, 151. sz.
Müncheni tárca. Fővárosi Lapok, 158. sz.
Ki a hibás? (Hugo Viktor »L'anné terrible«-jéből.)
Költemény. Fővárosi Lapok, 179. sz.
Beteg gyermeknek. (Hugo Viktor »L'anné terrible«-
jéből. Költemény. Fővárosi Lapok, 185. sz.
A száműzetés. (Hugo Viktor »L'anné terrible«-jéből.)
Költemény. Fővárosi Lapok, 215. sz.
A gyász. (Hugo Viktor »L'anné terrible«-jéből.) Köl-
temény. Fővárosi Lapok, 262. sz.
1873. Mulandóság. (Shelley-től.) Költemény. Vasárnap
Ujság, 330. l.
Hídon. (Longfellow-tól.) Költ. Vasárnapi Ujs., 450. l.

* Az összeállítás, tekintettel Hegedüs Istvánnak több irányban
szétágazó munkásságára, csak viszonylagos teljességre tarthat igényt.

1874. Maradj velem. Költemény. Fővárosi Lapok, 16. sz. Verőfény. (Longfellow után.) Költemény. Fővárosi Lapok, 24. sz.
A dal hatalma. (Pindartól.) Költemény. Fővárosi Lapok, 136. sz.
A tücsök. (Beranger-től.) Költemény. Fővárosi Lapok, 189. sz.
Psyche. Költemény. Athenaeum, 1929—37. hasáb. A görög idealismus a művészetben. Hon, 52, 53, 55. Sappho-ból. 1. Aphroditéhez. 2. Sappho, barátnőjéhez. Athenaeum, 3319—20. hasáb.
Pestalozzi előtt és után. Erdélyi Protestáns Közlöny.
1876. Emlékeszéd hidvégi gróf Mikó Imre felett. Kolozsvár.
Apáczai Csere János beszéde az iskolák igen nagy szükségéről és azon okokról, melyek miatt azok a magyaroknál elpusztult állapotban vannak. 1656. Fordítás. A kolozsvári ev. ref. főtanoda Értesítőjében.
1878. Schiller »Wallenstein«-ja. Kelet, 81, 82. sz.
A hellen eszmék és a keresztyénség. Az Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvei, II. 7.
1879. Utilismus a nevelésben.
Epikuros tana az örök megsemmisülésről. Erdélyi Múzeum, V. k.
- 1879/80. Euripides és Goethe Iphigeniája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam, XV.
1880. Goethe Iphigeniája magyar színpadon. Tárca. Magyar Polgár, 78. sz.
Költemény. Havi Szemle, VII. k.
Egy kolozsvári műteremben. Látogatás Melka Vincénél. Ellenzék, 13. sz.
Arany János »Aristophanes«-éről. Tárca. Magyar Polgár, 102. sz.
- 1880/81. Család és Iskola című lapot szerkesztette 1880 szept. 1—1881 okt. 15.
1881. Költemények. Budapest.
Br. Eötvös József emlékezete stb. Család és Iskola. A költő leánya. Drámai költemény. Kolozsvár. Előadták a kolozsvári színházban.
Éjféli párbaj. Drámai költemény. Előadták a kolozsvári színházban.
Hermann és Dorottya. Irta Goethe. Ford. Budapest, Olcsó Könyvtár, 276—77, 277a. (2102.)
Igazgatói megnyitó és záróbeszéd. A kolozsvári ev. ref. főtanoda Értesítőjében.
Beköszöntő beszéd. Tartotta Üllön, 1881 április 24. Budapest.
A munkás. Delpit A. után. Költ. Vas. Ujság, 311. 1. Könyvismertetés. Ellenzék.

1882. A 14-ik olympiai óda (lyd hangnem). Pindaros. Ford. 1. és 2. versszak. EPhK., 178—79. l.
1883. Wallenstein halála. Szomorújáték öt felvonásban. Irta Schiller Frigyes. Budapest, Olcsó Könyvtár, 409—11.
- Plautus »Trinummus«-a és Lessing »Schatz«-a. Nemzet, 326—28.
- Török István hivatalba igtatásakor mondott beszéd. A kolozsvári ev. ref. főtanoda Értesítőjében.
- Antiszemiták. Ellenzék, 237. sz.
1884. Két Iphigenia. (Doktori értekezés.) (Kézirat gyanánt.) Kolozsvár.
- Emlékbeszéd Sámi László felett. Magyar Polgár, 239. sz.
- Arany »Fülemile« pöre. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, I.
- Pindaros IV. pythiai odája. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, I.
- Bánk-bán jelleméről. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, I.
- Emlékezés gróf Majláth Henriettére. Dal a boldog Jettiről. Költ. Vasárnapi Ujság, 19. l.
- Költevények Bayard név alatt és vegyes cikkek. Élet és Irodalom.
- Az első összekocczanás. Tennyson Alfréd után, angolból. Költ. Budapesti Szemle, 38. k., 431—37. l.
- Zaklatott szív. Költevény. Fővárosi Lapok, 5. sz.
- Arany »Katalin«-ja és ennek forrása. Tárca. Fővárosi Lapok, 14—15. sz.
- Tisztelet az öregkornak. (Legouvé-tól.) Költevény. Fővárosi Lapok, 61. sz.
- Egy faragó-műhelyben. Tárca. Fővárosi L. 182. sz.
- Egy igaz ember emléke. Tárca. Fővárosi L. 242. sz.
- 1884/85. A helyi tanterv. Tanáregylet Közlönye, XVIII.
1885. A tragicum lényege és a görög tragicusok. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, II.
- Delpit és Tompa két költevénye. Keresztény Magvető, 100—08. l.
1886. Polemia a tragicum kérdése felett. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, III.
- Aiskhylos Persák című tragédiája. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, III.
- Emlékbeszéd báró Bánffy Albert ev. ref. kollégiumi főgondnok felett. Kolozsvár.
- Bélteki Ferenc stb. Erdélyi Protestáns Közlöny.
- A pápák síremlékei. A pápaság történetének határkövei. Irta Gregorovius Ferdinánd. Ford. Budapest, Olcsó Könyvtár, 204. (517—18.)
- Az Erdélyi Múzeum Egyletről. Fővárosi Lapok.
- Pindaros VI. olympiai odája. Egyetemes Philologiai Közlöny, 57—63. l.

- Még egyszer a latin nyelv kérdéséhez. Tanáregylet Közlönye, XIX.
Költemény. Fővárosi Lapok.
- 1886/87. Még egy szó kartársaimhoz. Tanáregylet Közlönye, XIX.
1887. A halhatatlanság kérdése a klasszikus irodalomban. (Különlenyomat a Protestáns Közlönyből.) Dávid Ferenc-egylet kiadványai, VIII. Felolvasások, 7. Mennyei kar. (Correggio képe.) A költő. Correggio. Költ. Magyar Salon, 273—74. l.
1888. Medea. Szomorújáték öt felvonásban. Grillparzer Ferenc. Ford. Budapest, Olcsó Könyvtár, 242. 612—14.)
Egy lap az összehasonlító irodalomtörténetből. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, V.
A testvérgyűlölség tragikumai Aiskhylosnál, Euripidesnél és Schillernél. Erdélyi Múzeum Egylet kiadványai, V.
Coppée Fr. Költemény. Ford. Erdélyi Híradó.
A görög hazaszeretet. Erdélyi Híradó, 68—70. sz.
Mátyás király. Erdélyi Híradó, 119. sz.
1889. A kolozsvári Nemzeti Színház pályadíja. Kolozsvár. Bevezetés Aiskhylos »Orestia«-jához. EPhK. 337—51, 444—71, 519—36, 651—65.
Goethe és Byron Prometheusa. Nemzet, 355. sz.
Könyvismertetés. Ellenzék, 33. sz.
Könyvismertetés. Erdélyi Híradó, 35. sz.
1890. Shelley és Ackermann Prometheusa. Erdélyi Múzeum, VII. 5.
Gróf Széchenyi István, mint a magyar társadalom reformátora. A kolozsvári »Kereskedők és Keresk. Ifj. Társulata«-ban folyó év ápr. hó 8-án tartott Széchenyi-ünnepélyre. Kolozsvár.
Quinet Prometheusa. Kelet Virágai.
Az élet eszmény nélkül. Erdélyi Protestáns Közlöny.
1891. Összefüggő részek. Thukydidesből. Budapest.
Egy adoma vándorútja, pár szó Arany Fülemiljéről. Budapesti Szemle, 68. kötet, 461—70. l.
Megemlékezés Ábel Jenőről. Fővárosi Lapok.
Költemény. Fővárosi Lapok.
Vértanuk hamvai. Luther Mártontól Longfellow paraphrasisa után. Költemény. Vasárnapi Ujság, 711. l.
Nagyfalvi Gergely ismeretlen Carmene. Irodalomtörténeti Közlemények, 402—03. l.
1892. Persius. EPhK. 281—97, 376—83, 465—81.
Horatius Ars poeticája. Erdélyi Múzeum, IX.
Janus Pannonius. Budapesti Hírlap, 265. sz.
A görög nyelv és az egységes középiskola. Egyetértés, 73. sz.
Kérdések kérdése. Nemzet, 108. sz.

- Bartal Antal úrnak válaszul. EPhK. 542—3. l.
 A kolozsvári theologiai fakultás. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.
 Költemény, stb. Prot. Egyh. és Isk. Lap.
 Janus Pannonius elegiája anyja haláláról. Ford. Budapesti Szemle, 72. k., 435—42. l.
 Aiskhylos Leláncolt Prometheusából. Erdélyi Múzeum, IX.
1893. Thukydides műve keletkezésének idejéről. EPhK. 81—91, 161—72. l.
 Görög historiás ének Mihály vajdáról. Irodalomtörténeti Közlemények, 37—66. l.
 Élet és irodalom. Fővárosi Lapok.
 Pásztor-kút. Erdélyi Protestáns Közlöny.
 A testvérgyűlölés tragikuma Aischylosnál.
 Aischylos Perzsák c. tragoediája.
 Gyermekkorházban. Tennyson Alfréd után, angolból. Budapesti Szemle, 76. k., 127—31. l.
 Krisztus és a gyermek. Paraskhos Achilles után új görögből. Vasárnapi Ujság, 246. l.
 Kuun Géza gr.: Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orient. originis historia antiquissima. Ism. EPhK., 475—76.
1894. Seneca mint drámaíró. EPhK., 89—106, 185—200, 361—74, 449—67. l.
 Lucretius Carus. Athenaeum, 84—108, 183—208, 309—331.
 Jósika Miklós autograf-albuma. Nemzet, 124. sz.
 Jósika Miklós emlékezete. Nemzet, 155. sz.
 A Miatyánk képbén. Hajnal c. belmissziói folyóirat.
 Csengeri János: Aischylos Orestíája. Ism. EPhK., 42—52. l.
1895. Janus Pannonius. Kisfaludy-Társaság Évl. Új Folyam, XXVIII. 110—35.
 Quaedam observationes de infinitivo historico. EPhK. 211—13.
 A görögptóló tantárgy reformjáról. Magyar Paedagogia, 333—36. l.
- 1895/96. A Pindaros előtti görög lyra. H. I. előadásai után kiadják Dánczer B. és Szlávník Gy. Budapest. (Könyvomat.)
1896. Guarinus és Janus Pannonius. Értekezések a nyelv- és széptud. köréből, XVI. k., 361—447., VIII. sz.
 Janus Pannonius és a humanisták. Beöthy Irod. Tört. I. kiadás, I. kötet, 90—100. l. (Több kiadásban.)
 Humanista hagyományok a XVI. században. Beöthy Irod. Tört. I. kiadás, I. kötet, 175—78. l. (Több kiadásban.)
 Ezer év. Ünnepi beszéd, melyet az országos kised-
 ővő-egyesület ezredéves ünnepéye alkalmával
 1896. május 9-én tartott. Budapest.

1897. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XVI. k., 495—613. l., X. sz.
Aristophanes Madarai és a comoedia antiqua. EPhK., 201—21, 302—18, 385—99, 487—97, 682—92.
Ókori lexikon. Ism. EPhK. 347—51.
- 1897/98. Görög irodalomtörténet. H. I. előadásai után kiadott. I. rész. Budapest.
1898. Bacchylides újonnan felfedezett költeményei. EPhK., 497—515.
A Bacchylides-irodalomhoz. EPhK., 909—18.
Classikus írók műfordításainak sorrendje. EPhK., 148—51.
Euripides Alkestise. EPhK., 117—29, 251—58, 347—58, 420—32.
Irodalomtörténeti tanulmányok az olasz könyvtárakban. Irodalomtört. Közl., VIII., 192—201. 353—62, 465—80.
1899. A »Szelek versenye«. Janus Pannoniustól. Irodalomtört. Közl., IX., 72—82.
A homerosi kérdéshez. EPhK., 385—401, 490—502.
A philologia az egyetemen. EPhK., 865—69.
Párhuzamos helyek. EPhK., 720—23.
Ábel Jenő emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. X., 4.
Szauner Zsigmond: M. Porcius Cato mint szónok. Ism. EPhK., 555—57.
Niccola Festa: Le odi e i frammenti di Bacchilide és Hugo Jurenka: Die neugefundenen Lieder des Bakchylides. Ism. EPhK., 65—73.
Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Összegyűjtötte, a latin beszédeket fordította és jegyzetekkel ellátta H. I.
1900. Dudith András életéhez. Irodalomtörténeti Közlemények, X., 474—80. l.
Joannes Pannonius éneke. Irodalomtört. Közl., X., 243—45. l.
Aischylos »Perzsák« című drámájáról. (Kivonat.) Akadémiai Értesítő, 465—68. l.
Emlékbeszéd Ábel Jenő lev. tagról. Emlékbeszéd a M. Tud. Akadémia tagjai felett, X. 4. (1901.)
Emlékbeszéd Szász Béla felett. Budapest.
Thewrewk Emil Ilias-fordítása. Ism. EPhK., 71—78. l.
Simon József Sándor: Platon Enthyphronja, Sokrates védőbeszéde, Kritonja és Phaidonja. Ism. EPhK., 394—401. l.
1901. Themistios és Dudith András. Irodalomtört. Közl., 189—99. l.

- Themistios XII. beszéde, állítólag Dudith munkája. Irodalomtört. Közl., 230—35. l.
- Gyászbeszéd Mátyás király felett. Irodalomtört. Közlemények, 296—307. l.
- Themistios és Dudith András. (Kivonat.) Akad. Ért., 20—22. l.
- Pindaros epinikiosainak műfordításai. (Kivonat.) Akad. Ért., 457—68. l.
- Garzoni gyászbeszéde Mátyás király felett. (Kivonat.) Akad. Ért. 535—38. l.
1902. Mátyás király és a latin költők. Mátyás király Emlékkönyv, 190—202. l.
- Igazság és Hamisság. Ind. mese. Panchatantra I. 19. meséje. EPhK., 29—33. l.
- Bartal Antal. EPhK., 81—90. l.
- Bartolomeo della Fonte. (Bartholomaeus Fontius.) Irodalomtört. Közl. XII., 1—19. l.
- Symbolae ad supplementum Glossarii Mediae et Infimae Latinitatis regni Hungariae. EPhK., 117—18, 216—18.
- Némethy Géza ford.: M. Tullius Cicero: A legfőbb jóról és rosszról. EPhK., 512—26.
- 1902/03. Egy olasz költő Mátyás királyhoz. Kísfaludy-Társaság Évlapjai. XXXVII., 87—92. l.
- Műfajok eredete és fejlődése az ó-görög irodalomban. Népszerű főisk. tanf. kiadv. 2. sor.
1903. Bacchylides költeményei. Budapest. Görögül és magyarul. Akadémia.
- Analecta nova ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit St. H. Budapestini.
- Egy olasz költő Mátyás királyhoz. Irodalomtörténeti Közlemények. XIII., 79—85. l.
- Egy angol humanista Janus Pannoniushoz. Akad. Ért. XIV., 452—60. l.
- A görög irodalom szelleme és korszakai. EPhK., 1—15. l.
- A görög bölcsészet, főképp a műalak szempontjából. (Kivonat.) Akad. Ért., 20—26. l.
- Niavis: »Epistolae breves«. Akad. Ért. 638—50. l.
- A görög irodalom szelleme és korszakai. EPhK., 1—15. l.
- Az Egyetemes Irodalomtörténetben (szerk. Heinrich G.) a hellének (ókor) irodalmának legnagyobb részét (378—579., 632—52. l.) H. I. írta.
- Elnöki beszéd a Budapesti Philológiai Társaság XVIII. közgyűlésén. EPhK., 168—76. l.
- Josephus Ulrich: De vita et operibus Commodiani Gazaei. Ism. EPhK., 247—49. l.

- Némethy Géza: Vergilius élete és művei. *Ism. EPhK.*, 781—87. l.
- 1903/04. A görögpótló irodalmi tárgyak értéke és jelentősége. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 77—86, 102—11. l.
A görög és latin nyelv. H. I. előadásai. (Könyvmatos előadás.)
Ifjabb Peczely József emlékezete. (1789—1848.) Kiszaludy-Társaság Évl., XXXVII., 51—54. l.
Beszéd Tolnai Lajos koporsójánál. Kiszaludy-Társaság Évl., XXXVII., 109. l.
1905. Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. XIX., 6.
Ragusai emlékbeszéd Mátyás király felett. Irodalom-történeti Közlemények, 317—26, 431—44. l.
A classica-philologia encyclopaediája. (Könyvmatos előadás. H. I. előadásai. 1905. I. félév.)
Arezzói emlékek. (Jelentés a Petrarca-ünnepéről.) Fel-olvasta az 1904. szept. 28-iki ülésen. Kiszaludy-Társ. Évl., XXXIX., 109—20. l.
J. Edmund Mills: Petrarchesca. The Secret of Petrarch. *Ism. EPhK.*, 149—56. l.
Geyza Némethy: Albii Tibulli carmina. Accedunt Sulpicii elegidia. *EPhK.*, 796—802. l.
- 1905/06. Schesaeus Keresztély latin költeménye. »De capto Zige-tho.« Kiszaludy-Társaság Évl., 158—76. l.
1906. *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit St. H. Buda-pestini.*
Újabb adalékok a magyar humanizmus történetéhez. (Kivonat.) *Akad. Ért.*, 287—89.
József főherceg emlékezete. Költemény. *Akad. Ért.*, 443—46. l.
Széchy Károly. (Halotti megemlékezés.) *EPhK.*, 177—79.
Geyza Némethy: Lygdami Carmina. *Ism. EPhK.*, 613—22.
1907. Geyza Némethy: P. Ovidii Nasonis Amores. *Ism. EPhK.*, 857—66.
Achille Vogliano: Ricerche sopra l'ottavo mimiambodi Heronda. (Milano, 1906.) *Ism.* 874—80.
- 1907/08. A hellenizmus kora a görög irodalomban. H. I. egyetemi tanár jegyzetei alapján kiadja Nichi Lázár, Budapest. 1907/908. tanév első félév. (Könyvmatos előadás.)
1908. Aristoteles a görög tragédia karénekeről. Beöthy-emlékkönyv, 112—25. l.
Titus Vespasianus Strozza és Janus Pannonius. (Kivonat.) *Akad. Ért.* 25—34. l.
Menander redivivus. (Kivonat.) *Akad. Ért.*, 529—37.

- Katona Lajos: Petrarca. *Ism. EPhK.*, 122—27.
 Szana Tamás r. tag ravatalánál. *Kisfaludy-Társ. Évl.*, XLIII., 260. l.
1909. Menander redivivus. *Ért. a nyelv- és széptudományok köréből*, 21. k., 3. f.
 Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez. *EPhK.* 321—34. l.
 Ünnepi beszéd. H. I.-nak, a Szabad Lyceum ügyvivő alelnökének 1909. ápr. 25-én tartott ünnepi beszéde. Budapest.
 Georges Dalmeyda: Euripide, Les Bacchantes. *Ism. EPhK.*, 694—97. l.
 Geyza Némethy: Ciris Epyllion Pseudovergilianum. *EPhK.*, 612—20. l.
 Némethy Géza: Ovidius és Lygdamus. *EPhK.*, 433—36. l.
- 1909/10. Két sicíliai ifjú legendája. (Aetna, 594—643.) *Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, 96—97. l.
1910. Brooke és Shakespeare Romeo és Júliája. Különnyomat a Magyar Shakespeare-Tár III. kötet 4. füzetéből. Budapest.
 Goethe és a Prometheus-monda. Alexander Bernát Emlékkönyv. (Dolgozatok a modern filozófia köréből, szerk. Dénes Lajos.) 297—304. l.
 Sylvester János latin versei. (Kivonat.) *Akad. Ért.* 177—181. l.
 Sylvester János latin versei. *Irodalomtört. Közl.* 385—97. l.
 Némethy Géza: Vergilius VI. eclogája. *Ism. EPhK.*, 41—47. l.
 Vértesy Jenő: Homeros Odysseája. *Ism., EPhK.*, 102—05. l.
 Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás története. Hippokrates. *Ism. Budapesti Szemle*, 145. k., 463—75. l.
1911. Geyza Némethy: P. Vergilii Maronis Catalepton. *Ism. EPhK.*, 748—53. l.
1912. Shakespeare két utolsó sonettje. (Kiv.) *Akad. Ért.*, 501—03. l.
 A klasszikai oktatás védelme. *Magyar Paedagogia*, 66—71. l.
 Csengeri János: Euripides drámái. Alkestis, Jon, A két Iphigenia, Bacchansnók. *Ism. EPhK.*, 457—61. l.
1913. Aristoteles, Erasmus és Shakespeare. *Magyar Shakespeare-Tár*, 299—302. l.
 Janus Pannonius vallásos költeményei. *Akad. Ért.*, 159—71. l.
 Geyza Némethy: Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia. *Ism. EPhK.*, 600—05. l.

1914. A magyarországi latin »coelestis lyra«. Akad. Ért., 18—41. l.
A latin nyelv kérdése. EPhK., 81—90. l.
Vértesy Jenő: Homeros Iliasa. Ism. EPhK., 791—94. l.
1915. Önfeláldozás az antik irodalomban. A Vörös-Kereszt Egyesület javára 1915. június 25-én Debreczenben rendezett matinén előadta H. I. Debr. Prot. Lap 27—29. sz.
A szabadoktatás lényege és módszere. Magyar Paedagogia, 145—48. l.
A harcok halála. (K. Karthaios.) Újgörögéből. Költemény. Vasárnapi Ujság. 267. l.
Hermann Hienz: Fünf Gedichte von Jacob Piso. Ism. EPhK., 43—45. l.
Geyza Némethy: Commentarius exegeticus ad Ovidii Epistulas ex Ponto. Ism. EPhK., 646—49. l.
1916. Schesaeus Ruinae Pannonicae című epikus költeménye. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. XXIII., 5.
A sententia Senecanál és Shakespearenál. Magyar Shakespeare-Tár, 1—20. l.
Förster Aurél: Aristoteles, A lélekről. Ism. Athenaeum, 312—17. l.
Schröder Imre: Propertius hatása Ovidiusra; Letics Péter: Tibullus hatása Ovidiusra. Ism. EPhK., 390—93. l.
1917. Arany János és Aristophanes. EPhK., 73—82. l.
Beszéd P. Thewrewk Emil ravatalánál. 1917. febr. 26. Akad. Ért. 140—42. l.
A Magyar Humanisztikus Gimnázium Hívei Egyesületének alakuló közgyűlésén tartott előadás. (Kivonat.) Magyar Gimnázium, 1. füzet.
Fógel Sándor: Celtis Konrád és a magyarországi humanisták. Ism. EPhK., 216—21.
- 1917/18. Búcsúztató beszéd P. Thewrewk Emil ravatalánál. Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 319—21.
1918. Apponyi Balázs latin zsoltárkönyve. EPhK., 1—16. l.
- 1919/21. Hieronymus Balbus dicskölteménye Mátyás királyról. Irodalomtörténeti Közlemények, 150—55.
1921. Bevezetés Pindaros ódáinak fordításához. Akad. Ért., 255—62.
A szabadoktatás új korszaka. Magyar Paedagogia, 145—48. l.

